

школы. Утверждается, что психологическая структура и содержание творческой активности студента педагогического ВУЗа в значительной степени обусловлены особенностями его методической подготовки; видами и формами его коммуникации с преподавателем, опытными учителями, другими студентами; информатизацией и глобализацией процесса профессиональной подготовки в том числе. Но главными факторами творческого развития личности будущего учителя начальной школы выступают активность педагогического поиска, гибкость, вариативность решений и сензитивность к инновациям в ходе профессионального педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: творчество, личность, учитель, студент, начальная школа, структура, фактор, характеристика, уровень, компонент.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2016

УДК 159.922.7 + 37.015.3

ОКСАНА КІКІНЕЖДІ

м. Тернопіль

okiki77777@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: СУБ'ЄКТНИЙ ВИМІР

У статті представлено результати експериментального вивчення психологічних механізмів і особливостей розвитку гендерної ідентифікації у старшому дошкільному віці. У суб'єктній парадигмі розглянуто зміст первинних гендерних уявлень старших дошкільнят та умови набуття ними статевої ідентичності, а також чинники подальшого поглиблення та диференціації статевої свідомості та самосвідомості в контексті традиційних чи егалітарних координат.

Ключові слова: гендерна ідентичність, старший дошкільний вік, статева свідомість і само-свідомість, статево-рольова диференціація, гендерна поляризація.

Актуальність проблеми зумовлена дослідженням соціокультурної ситуації становлення статевої самосвідомості дитини старшого дошкільного віку, оскільки саме цей віковий період вважається важливим періодом «зав'язування найбільш значущих вузлів» зростаючої особистості, всередині якого відбувається формування чіткого і незворотного уявлення «Я-дівчинка/Я-хлопчик».

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної літератури з цієї проблеми свідчить про різноманітність та неоднозначність тлумачень механізмів впливу на становлення статевої свідомості та самосвідомості дитини, зокрема: ідентифікації з батьками і ровесниками (З. Фройд), системи заохочень та покарань з боку дорослих (А. Бандура), адресування дитині приписів та підкріплення типової для статі поведінки (Е. Маккобі, К. Джеклін), активність самої дитини в освоєнні гендерних ролей та самокатегоризації статі (Л. Кольберг, Д. Улліан, Й. Плек), причому роз-

виток гендерної ідентичності є тотожним етапам когнітивного розвитку дитини за Ж. Піаже. Оцінка з боку дорослих, а пізніше однолітків, поведінки дитини з приводу відповідності чи не відповідності гендерним нормам, суттєво впливає на самооцінку себе як представника статі (І. Кон, Я. Коломінський). Остаточне усвідомлення незворотності статевої належності дітьми старшого дошкільного віку співпадає з бурхливим посиленням статевої диференціації у поведінці та сферах діяльності, різних інтересах, вибору за власною ініціативою дихотомічних ігор та іграшок, статево-відповідних ролей у сюжетно-рольових іграх тощо (С. Бем, Е. Маккобі та К. Джеклін, В. Котирло, Р. Павелків, Т. Піроженко, Т. Поніманська, Ю. Приходько та ін. учені).

В основу концепції нашого дослідження покладено розуміння гендерної ідентичності як важливого особистісного утворення у структурі статевої самосвідомості, що знаходить свій прояв у різних взаємодіях та

ставленнях. Маскулінність і фемінність як особистісні характеристики виступають базовими категоріями в аналізі становлення статеворольового Я. При цьому гендерні орієнтації (традиційні чи егалітарні) є важливим індикатором особистісного самовизначення. На нашу думку, статеворольова ідентичність постає як багаторівнева складноорганізована цілісність, що охоплює основний (базовий) і периферичні комплекси характеристик статевої самосвідомості. У процесі онтогенезу вона представлена триединою структурою динамічного цілого: «Я як хлопчик/дівчинка», «Ми як хлопчики/дівчатка», «Вони – чоловіки/жінки». Це дає можливість розглядати гендерну ідентичність як систему поглядів, цінностей, уявлень про «чоловіче»/»жіноче» та «загальнолюдське» і, відповідно, виокремлювати, описувати і оперувати всіма складовими статевоідповідного образу сутнісного Я, розкривати внутрішні і міжсистемні взаємозв'язки понять і значень.

Все вищесказане і зумовило мету статті – вивчення особливостей набуття статеворольової ідентичності дітьми старшого дошкільного віку.

Ми зробили припущення: у дошкільному віці набуття статевої свідомості і самосвідомості дітей характеризується передовсім неусвідомленим наслідуванням та відтворенням гендерних моделей найближчого соціального оточення (статеворольової поведінки батьківської сім'ї та дитячих освітніх закладів). До основних емпіричних завдань віднесено: дослідження змісту уявлень дітей про властивості людини як жінки/чоловіка, сімейні обов'язки та професії, з'ясування особливостей самооцінних та взаємооцінних ставлень у статевоідповідному реальному та ідеальному образі Я, визначення специфіки впливу батьківських і педагогічних очікувань та настановлень ЗМІ на гендерну поведінку дошкільника.

Мета емпіричного дослідження полягала у вивченні особливостей набуття статеворольової ідентичності дітьми старшого дошкільного віку. Ми зробили припущення: у дошкільному віці набуття статевої свідомості і самосвідомості дітей характеризується передовсім неусвідомленим наслідуванням та від-

творенням гендерних моделей найближчого соціального оточення (статеворольової поведінки батьківської сім'ї та дитячих освітніх закладів). До основних емпіричних завдань віднесено: дослідження змісту уявлень дітей про властивості людини як жінки/чоловіка, сімейні обов'язки та професії, з'ясування особливостей самооцінних та взаємооцінних ставлень у статевоідповідному реальному та ідеальному образі Я, визначення специфіки впливу батьківських і педагогічних очікувань та настановлень ЗМІ на гендерну поведінку дошкільника.

Для реалізації цих завдань був використаний комплекс діагностичних методик. Зокрема, за допомогою модифікованих нами методик «Бесіда з дитиною» Н. Плисенко, Н. Белопольської, «Сортування якостей» М. Гінзбурга, шкали Дембо-Рубінштейн та авторських методик, було виявлено уявлення дітей про чоловічість-жіночість, які наповнюють образи «справжнього чоловіка/справжньої жінки», «справжнього хлопчика/справжньої дівчинки»; уявлення дітей про себе в сьогоденні та у майбутньому.

Дослідження стосувалось з'ясування змісту нормативів про статевоіпові якості людини (чоловіка і жінки), сімейні обов'язки та професії за параметром сталість – гнучкість. Якщо перша серія методик орієнтувала дітей на вибір якостей, специфічних тільки для чоловіка чи тільки для жінки, то друга серія дозволила відбирати «андрогінні» якості, які характеризують одночасно дві статі, а також якості, які не властиві представникам як чоловічої, так і жіночої статі. Визначались також особливості самооцінки хлопчиків і дівчаток в маскулінно-фемінному конструкті, які доповнювалась очікуваною оцінкою від батьків як «значущих інших» в її ідентифікації: «моя мама (тато) думає, що я... дитина».

Спостереження за дітьми в умовах вільного спілкування застосовувалось нами з метою вивчення особливостей міжстатевого спілкування дітей в умовах реальної диспозиції «статевотипізованих ігр та іграшок». Ми опиралися на ідеї, сформульовані в працях В. Котирло, О. Кузьменко, Ю. Приходько, Т. Піроженко, Р. Павелківа та інших вчених щодо вивчення психології дошкільнят, ціннісних

ставлень дитини, потенційних можливостей дошкільника в розумінні моральних норм, які регулюють міжстатеві взаємини, а також на принципи експериментально-генетичного методу С. Максименка, що дало змогу провести їх відтворення та моделювання «в особливих (нестереотипізованих) умовах». Об'єктом більш детального вивчення стали 86 дітей 5–7 віку (44 хлопчика та 42 дівчинки) з дошкільних навчально-виховних закладів № 36, 25, 27 м. Тернополя.

Методичні підходи до емпіричного вивчення розвитку гендерної ідентичності дітей дошкільного віку ґрунтувались на розроблених нами положеннях психологічної моделі в контексті традиційної (статеводиференційованої) та особистісно-розвивальної (еґалітарної) парадигми.

Особливості гендерної ідентифікації можна трактувати двояко: як набуття ідентичності, так і поведінки. Вибір об'єкта ідентифікації відбувається на підставі знакових атрибутів статі, словесного означення – хлопчик/дівчинка, мама/тато, тітка/дядько, де останні означають для дитини не міру родинності, а статеву належність.

За змістом гендерних уявлень дошкільників було виокремлено три групи дітей, умовно названих: «статевотипізована», «амбівалентна» та «андроґінна». Першу групу склали фемінні дівчатка та маскулінні хлопчики (близько 64%), з дихотомією знань про «жіноче» та «чоловіче» (інтереси, поведінку, риси характеру, уміння та навички, ігри, іграшки, заняття, знаряддя праці, види діяльності, професії тощо), запереченням «статевонетипових» ігор («машинки для хлопчиків», а «ляльки для дівчаток», «хлопчики поламають ляльку»; «це не їхні ігри, бо вони не дівчатка»; «не гарно, бо всі з них будуть сміятися» і т.п.) та домінуванням категоричних, стереотипізованих суджень, на зразок: «не хочу бути дівчинкою — вони плакати, їх всі ображають», «хлопчики – всі забіяки і неряхи». Полярними виявились уявлення хлопчиків та дівчаток про «ідеальних» дітей, а також ідентифікація з особами тотожної статі та відокремлення від однолітків іншої статі у взаємодіях (в іграх, спілкуванні, взаєминах). Значно меншою виявилася кількість дітей з амбівалентними

уявленнями (21%). Ця група характеризувалася поміркованими судженнями про статеві ролі, маскулінно-фемінні риси, невизначеність у майбутніх сімейних та соціальних сферах активності чоловіків та жінок. Діти демонстрували різну міру готовності до емоційного співпереживання іншій статі в спільній діяльності, виявляючи нерозуміння та розгубленість у виборі статевої поведінки в фіксованих ситуаціях, «заміні» іграшок та ігор.

Група з «виразними еґалітарними поглядами» (15%) відзначалася високою мірою андроґінної поведінки, незначною стереотипізацією суджень щодо статевих ролей, властивостей, занять, обов'язків тощо. Ці діти виявляли психологічну готовність до взаємодії з однолітками як своєї, так і іншої статі, емоційного співпереживання в статевозмішаній взаємодії, охоче займалися як «статевотиповими», так і «нетиповими» для статі різновидами занять: «Чоловіки мають машини, і я теж хочу мати...»; «мама і сестра роблять маленькі вареники, а я, як хлопчик, великі...»; «дівчатка теж грають у футбол». У створених ситуаціях дефіциту «хлопчачих» іграшок хлопчики освоювали «дівчачі» заняття, хоча великого бажання гратися у ляльки не мали. Такі хлопчики і дівчатка більшою мірою ідентифікуються з нетиповими для власної статі сімейними та соціальними ролями ($t = 0,30$ при $p < 0,01$), що, в першу чергу, зумовлено впливом батьківських сімей, які побудовані на взаємозамінності подружніх обов'язків, умінь та навичок. Включене спостереження та оцінки експертів засвідчили однаковість поведінки та психологічних властивостей хлопчиків і дівчаток цієї групи, меншу їх конфліктність. І хоча хлопчики надають перевагу іграм-змаганням, суперництву, ініціативі, а дівчатка – іграм опікувального та обслуговувального характеру, їх міжстатеві стосунки були більш емоційнотеплішими, щирішими, насиченими різноманітними спільними заняттями.

Загалом, у старших дошкільників обох статей домінує поляризація гендерних уявлень, переважає орієнтація на «статевотипові» та моральні якості в ідеальному образі «чоловіка» та «жінки»: турботливість виявляли

53% дівчаток і 42% хлопчиків, допомогу і підтримку – 47% і 44% відповідно, рішучість і сміливість – 46% дівчаток і 54% хлопчиків. Зміст *когнітивної складової* (психологічного портрета «справжніх» чоловіка/жінки, хлопчика/дівчинки) як еталонів-взірців виявилася подібною в обох статей. При цьому дещо вища стереотипізація чоловічого гендерного образу більш характерна для хлопчиків, тоді як «жіночий» та «чоловічий» світи були однаково цікавими для дівчаток ($r=0,40$ при $p < 0,01$). Як хлопчики, так і дівчатка більшою мірою ідентифікуються з нетиповими для власної статі сімейними та соціальними ролями ($t = 0,30$ при $p < 0,01$), що зумовлено впливом батьківської сім'ї, яка побудована на взаємозамінності подружніх обов'язків, вмінь та навичок.

В уявленнях хлопчиків перших п'ять якостей чоловічого образу є типово маскулінними: сила, сміливість, грубість і злість, рішучість, розум. Далі – гендерно-нейтральні риси (ввічливість, чемність, працелюбність, лінивість, турботливість, стриманість). Образ жінки у поглядах хлопчиків, теж виявився традиційним (у рейтингу якостей увійшли фемінні характеристик: ніжність, плаксивість, слабкість, лякливість і боягузливість, доброта). Гендерно-нейтральними виявились такі риси жінки як акуратність, краса, слухняність, турботливість, стриманість.

В уявленнях дівчаток п'ять перших характеристик в чоловічому образі (сила, сміливість, лінивість, грубість і злість, розум) є маскулінними, тоді як у жіночому образі – фемінні (акуратність, плаксивість, краса, слухняність, турботливість). Третина дівчаток заперечує маскулінні якості в жіночих образах.

Загалом, у старших дошкільників домінує поляризація уявлень про психологічні властивості статей: переважають «статевотипові» якості в образі «чоловіка» та «жінки»: Обопільними якостями для жінок та чоловіків хлопчики та дівчатка вважають доброту (відповідно 47% : 44%), турботливість (53% : 42%) і сміливість (46% : 54%). Ці діти продемонстрували також високий рівень стереотипізованості поглядів щодо чоловічих та жіночих професій, причому диференціюють професії за ознакою статі – більшість хлопчиків (72,7%) у порівнянні з дівчатками (70,2%).

Діти дошкільного віку продемонстрували також високий рівень стереотипізованості поглядів щодо чоловічих та жіночих професій (типово жіночими вважаються професії вихователя (64%), перукаря (54%), прибиральниці (50%), няні (64%), бібліотекаря (50%). У рейтингу типово чоловічих 80% дошкільнят вказали на професію: електрика, столяра, пожежника, футболіста, будівельника, священника, льотчика, військового, міліціонера, бізнесмена, президента, космонавта, банкіра, шофера тощо. Обопільними якостями для жінок та чоловіків виявились професії лікаря (82%), артиста (70%), кухаря (62%), для половини опитуваних (54%) професія бармена і директора. Серед тих, хто диференціює професії за ознакою статі – більшість хлопчиків (72,7%) у порівнянні з дівчатками (70,2%).

З'ясовано, що ідентифікація з дорослим з найближчого соціального оточення є провідним психологічним механізмом (87% хлопчиків і 88% дівчаток хочуть бути подібними на статевовідповідного дорослого, в першу чергу, батьків), значно менша їх кількість (біля 13% хлопчиків і 12% дівчаток) ототожнюється з батьком іншої статі ($p < 0,05$), що можна пояснити емоційно-значущою близькістю хлопчиків до мами, участю тата у вихованні дівчинки.

З'ясовано, що ідентифікація із гендерними ролями батьків (їх сімейними та професійними обов'язками) стає мотиваційним механізмом як умови статевого ролівого уподібнення з батьками своєї чи іншої статі, що значно розширює діапазон уявлень про соціальний статус статей. Вищий рівень самототожності з матір'ю, порівняно з татом, виявлений у дівчаток (36,1%). Відповіді хлопчиків рівномірно розподілились між двома варіантами: «з мамою» і «з татом». 17% дівчаток і 3% хлопчиків вказало на рівноцінну участь обох батьків у взаємодії з ними.

Дитина старшого дошкільного віку звертає увагу переважно на особливості поведінки, яка «відповідає» її статі і не виявляє зацікавленості до статево нетипової поведінки. Діти у цьому віці починають оцінювати свою особистість на відповідність гендерній схемі (так їх дисциплінують батьки та «значущі інші»), протиставляючи іншій статі власні переваги,

ставлення, поведінку, властивості, взаємини. Таким чином, гендерна схема стає приписом, що диктує стандарт статевої поведінки для хлопчиків і дівчат. Саме інтеріоризація як найважливіший соціально-психологічний механізм ідентифікації в процесі розвитку гендерного образу Я старшого дошкільника, слугує «точкою відліку» оформлення «внутрішнього», мотиваційного бачення «жіночого» і «чоловічого». З дорослішанням дитини уявлення про гендерні ролі наповнюються моральним змістом, який послаблює поляризацію поведінки хлопчиків та дівчаток.

Нами підтверджено висновки Я. Коломінського, В. Мухіної, Ю. Приходько, Т. Репіної, Л. Семенової та ін. учених про домінування стевостереотипізованих уявлень дошкільників про мужність та жіночність, початки дихотомії вибору друзів, занять, іграшок та ігор, видів активності, інтересів, уподобань, професій тощо. Механізм такого репродуктивного відтворення дітьми засвоєних у процесі імітації та наслідування соціокультурних норм фемінності-маскулінності є передумовою майбутнього протиставлення і протистояння статей у традиційних гендерних орієнтаціях. Загалом у 53,2% дівчаток та 36,2% хлопчиків переважає ціннісно-позитивне ставлення до себе як носія своєї статі. Більшість хлопчиків (80,6%) оцінює поведінку дівчаток як більш позитивну, ніж свою.

У ідеальному Я чоловічий (татів) дорослий світ виявився більш толерантним, значущим, привабливим та референтним для обох статей, а у хлопчиків він прирівнюється до ідеалу ($p < 0,05$), тоді як для дівчаток – взірцем для наслідування є обоє батьків ($p < 0,05$). Вища стереотипізація чоловічого гендерного образу є більш характерною для хлопчиків, тоді як жіночий та чоловічий світи є однаково привабливими для дівчаток. ($r=0,40$ при $p < 0,01$). Збіг самота взаємооцінних ставлень до моральних якостей свідчить про домінування орієнтації на гендерно-нейтральну поведінку, яка є важливою передумовою актуалізації андрогінних начал. Інтеграція як «зчеплення» «чоловічого» і «жіночого» в статевій свідомості виступає ідентифікаційною серцевиною гендерної поведінки, що можна інтерпретувати як егалітарним ціннісним орієнтиром.

Оскільки основним способом засвоєння статевої ролі є ототожнення себе з родичем аналогічної статі, то *імітація та наслідування* стають провідними його психологічними механізмами. Значно менше дітей (13% хлопчиків і 12% дівчаток) ідентифікуються з батьком іншої статі ($p < 0,05$), що можна пояснити як емоційно-значущою близькістю хлопчиків до матері, так і участю батька у вихованні дівчинки. Ідентифікація дітей з гендерними ролями батьків, передусім їх сімейними та професійними обов'язками, є наслідком категоризації та самокатегоризації, репродуктивного відтворення. Вищий рівень самоототожнення з матір'ю, порівняно з батьком, виявлений у 36,1% дівчаток. Андрогінна ідентифікація характеризується рівномірним розподілом між двома ідеалами: «бути, як мама» та «бути, як тато».

Результати дослідження підтвердили висновки вчених щодо сформованості первинної гендерної ідентичності у більшості дітей до кінця дошкільного віку, а також про взаємозв'язок уподібнення родичу тотожної статі та емоційного ставлення до нього в процесі взаємодії з ним. Уявлення про гендерні ролі наповнюються все більшим моральним змістом, який послаблює поляризацію поведінки хлопчиків та дівчаток. Загалом у хлопчиків дошкільного віку виявлена більша стереотипізованість уявлень порівняно з дівчатками.

З'ясовано, що у старшому дошкільному віці особливості гендерної ідентифікації залежать від об'єкта ідентифікації та визначаються суб'єктом самототожності у процесі його наслідування внаслідок двох механізмів *простого відтворення (імітації)* та різною мірою *усвідомленого моделювання (прийняття)* знакових атрибутів статі, і в першу чергу, зовнішніх (фізичних) і характерологічних (психологічних та поведінкових) ознак «чоловічого» та «жіночого», вербальної презентації та самопрезентації, категоризації та самокатегоризації. *Емоційно-оцінна складова* розвитку гендерної ідентичності характеризується подібністю змісту ціннісних позитивних само- і взаємоставлень у хлопчиків і дівчаток із незначними відмінностями в оцінці переважно фізичної властивості: хлопчики вважають себе фізично сильнішими, а дівчатка – активнішими. З'ясовано, що посилення стевотипізованих

орієнтацій у хлопчиків і дівчаток відбувається внаслідок меншого залучення перших та більшого – других до виконання домашніх обов'язків (відповідно 36,4% : 51,1%).

Поведінкова складова статевої свідомості характеризується тим, що хлопчики надають перевагу іграм-змаганням, суперництву, домінуванню, дівчатка – іграм опікувального та обслуговувального характеру. Так, згідно нашого дослідження, 54,5% хлопчиків і 44,7% дівчаток надають перевагу іграм з особами тотожної статі; 39,4% і 45% відповідно полюбують спільні, статовозмішані ігри. Якщо серед дівчаток 10,6% надає перевагу іграм з хлопчиками, то лише 6,1% хлопчиків – обирає дівчаток для спільних ігор, що може бути свідченням більшої товариськості та егалітарності поведінки дівчаток.

У процесі ідентифікації дитини зі «статевотиповими» атрибутами – іграшками, заняттями, поведінкою казкових персонажів тощо – в результаті реальних уявних дій із ними «набуваються» ті чи інші бажані риси «статевовідповідної» поведінки, відповідно збагачується образ «Я», наповнюючись новим гендерним змістом. Ідентичність дівчаток і хлопчиків у традиційній гендерній соціалізації наповнюється поляризованим змістом, тоді як за альтернативної, егалітарної – варіативністю та різноманітністю.

У старшому дошкільному віці відбувається подальше поглиблення диференціації когнітивних уявлень шестирічок про психологічні відмінності статей, з'являються початки міркувань про перспективи власного майбутнього професійного, освітнього та сімейного життя, що проявляється у виборі та змісті сюжетно-рольових ігор. Виявлено, що переважній більшості дівчаток (89,4%) і хлопчиків (84,9%) подобається разом гратись у ігри, готуватись до свят, змагань тощо. Більшість дівчаток (55,3%) і хлопчиків (63,6%) зауважили, що набагато краще і цікавіше гратись з дітьми іншої статі у спільні іграшки, забави. Проте 42,6% дівчаток і 36,4% хлопчиків надають перевагу іграм своєї статі. В уявній ситуації, зокрема «Якби Буратіно був дівчинкою, то які б іграшки він вибрав би» – дівчатка надали перевагу лялькам (дерев'яним, великим), пірамідкам, кубикам, мозаїці, машинкам. Хлоп-

чики – машинкам, конструктору, пірамідкам, ведмедикам, кубикам, мозаїці, лялькам, дерев'яним солдатикам. Отже, діти обох статей в (уявній), нетиповій для своєї статі ситуації, допускають більшу різноманітність вибору іграшок для казкового персонажу (тобто приписують як суто дівочі, так і суто хлопчачі іграшки), ніж у реальній взаємодії зі однолітками своєї та іншої статей.

У процесі ідентифікації дитини зі статевотиповими предметами, іграшками, казковими персонажами тощо, в результаті уявної дії нею «набуваються» ті чи інші бажані риси об'єктів статоворольової поведінки, образ «Я» збагачується його гендерним змістом. Згідно результатів модифікованої нами методики Гудінаф «*Цей подарунок — дівчачий чи хлопчачий?*», переважна більшість дітей (84%) вибрала традиційні стереотипізовані іграшки та ігри. Хлопчики – техніку, зброю, конструктор, а дівчатка – ляльки, м'які іграшки. Вибрані ігрові ролі відображають соціальні прагнення дітей різної статі. Інтереси хлопчиків зосереджені на техніці, змагальних іграх, в яких можна реалізувати свої домагання на перемогу, лідерство. Інтереси дівчаток більшою мірою зосереджені на міжособистісних стосунках. Така велика роль «гендеризації» в повсякденному житті дитини обумовлює появу «зародків упередженості», що призводить пізніше до статевої поляризації.

У гомогенній групі, більшість дівчаток (53,2%), як правило, надає перевагу статевотиповим, сюжетно-рольовим іграм фемінного характеру («дочки-матері», «магазин», у «лікарню», «у перукарні»), а 21,2% дівчаток граються ляльками. Для 7% дівчаток улюбленими іграми є рухливі ігри («Хованки», «Лови»), та спортивні (футбол) – 4,2%. Більшість хлопчиків віддають перевагу стереотипним іграм «маскулінного» характеру: 27,2% хлопчиків граються конструктором, машинками; 24,3% – у спортивні та рухливі ігри (футбол, велоперегони, «Піжмурки», «Котик і Мишка»); 15,2% хлопчиків полюбують сюжетно-рольові ігри, проте з «чоловічими» головними ролями (роль солдата на війні, водія, пілота) тощо.

Проте у статовозмішаних групах дівчатка (38,3%), надають перевагу «маскулінному»

змісту занять – складанню конструктора, гри машинками, комп'ютерним іграм. Лише 3% хлопчиків зазначило, що люблять гратись з дівчатками у «їхні дівчачі ігри з ляльками». Більшість хлопчиків (42,5%), під час спільних ігор виконують традиційно чоловічі і сімейні ролі – тата у «дочки-матері»; лікаря – у «лікарні», солдата, командира – у «війні», «козаків-розбійників». Незначній і приблизно однакової кількості дівчаток (2,1%) і хлопчиків (3%) подобається разом грати у футбол.

Виявлено, що обом статям (89,4% дівчаткам і 84,9% хлопчикам) подобається разом гратись у ігри, готуватись до свят, змагань тощо. У процесі ідентифікації дитини зі статево-типичними предметами, іграшками, казковими персонажами тощо, в результаті уявної дії з нею «набуваються» ті чи інші бажані риси об'єктів статево-відповідної поведінки, образ «Я» збагачується власне новим гендерним (моральним) змістом.

Про завершення первинної статевої соціалізації свідчить той факт, що всі хлопчики і переважна більшість дівчаток (93,6%) зазначили, що не хотіли б народитись особами іншої статі. Остаточне усвідомлення незворотності статевої належності і орієнтації на «статево-відповідну» поведінку дітьми старшого дошкільного віку співпадає з бурхливим посиленням статевої диференціації у інтересах, поведінці та сферах діяльності, підвищенням самоініціативи дитини у виборі дихотомічних ігор та іграшок, статевопоширених ролей у сюжетно-рольових іграх тощо (Додаток Б). Дитина дошкільного віку звертає увагу переважно на особливості поведінки, яка «відповідає» її статі і не виявляє зацікавленості до нетипової для її статі поведінки. Старші дошкільники починають оцінювати свою особистість на відповідність гендерній схемі (так їх дисциплінують батьки та «значущі інші»), протиставляючи іншій статі власні переваги, ставлення, поведінку, властивості. Таким чином, гендерна схема стає приписом, що диктує стандарт статево-рольової поведінки для обох статей. Саме інтеріоризація, як найважливіший соціально-психологічний механізм ідентифікації в процесі розвитку гендерного образу Я старшого дошкільника, слугує «точкою відліку» оформлення

«внутрішнього», мотиваційного бачення «жіночого» і «чоловічого». З дорослішанням дитини уявлення про гендерні ролі можуть наповнюватися моральним змістом, який послаблює поляризацію поведінки хлопчиків та дівчаток.

Можна констатувати факт досить раннього засвоєння дітьми гендерних стереотипів, що пояснюється психологічними закономірностями більшої орієнтації дітей на свою стать. Проведений кількісний та якісний аналіз змісту уявлень дітей про мужність-жіночість та сімейні ролі засвідчив, що вони відображають соціально схвалювані еталони фемінності-маскулінності, поширені в найближчому соціальному докільді. Водночас слід визнати, що ці уявлення є бідними, схематичними, фрагментарними. Ролі дошкільників в сюжетних іграх є відображенням традиційних очікувань дорослих: інтереси хлопчиків здебільшого зосереджені на техніці, змагальних, спортивних, рухливих іграх, домаганнями на перемогу, лідерство. Інтереси дівчаток більшою мірою зосереджені на міжособистісних стосунках, опікувально-емоційній сфері діяльності. Вищезначене вказує на важливу роль феномену «гендеризації» повсякденного життя дитини, як чинника «зародків статевої упередженості», що призводить в подальшому до статевої диференціації ролей та обов'язків.

Специфічним новоутворенням старшого дошкільного віку є набуття статево-рольової ідентичності як фрагментарного і мозаїчного гендерного образу Я-бажаного (особистісного конструкту «справжньої» дівчинки/» справжнього» хлопчика), що активізує репрезентацію дитиною фемінно-маскулінних та моральних якостей як на номінативному рівні, так і на рівні усвідомлення себе суб'єктом гендерної поведінки – дихотомічної, амбівалентної чи андрогінної.

Список використаних джерел

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем ; пер. с англ. — М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. — 336 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 464 с.
3. Виховання гуманних почуттів у дітей / [С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько] ; за наук. ред.

- Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк. — Тернопіль : Мандрівець, 2010. — 164 с.
4. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.; 2-ге вид.]. — К. : Каравела, 2007. — 400 с.
 5. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія / О. М. Кікінежді. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2011. — 400 с.
 6. Кікінежді О. М. Гендерне виховання дошкільнят : навч-метод. посібник / О. М. Кікінежді, Т. В. Говорун, І. М. Шульга. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — 192 с.
 7. Коломинский Я. Л. Ролевая дифференциация пола у дошкольников / Я. Л. Коломинский, М. Х. Мелтсас // Вопросы психологии. — 1985. — № 3. — С. 165—171.
 8. Кузьменко В. Развитие индивидуальности дитини 3-7 років : монографія / В. Кузьменко. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. — 354 с.
 9. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. — К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. — 240 с.
 10. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навчальний посібник / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. — К. : Академвидав, 2010. — 432 с.
 11. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. Піроженко. — Тернопіль : Мандрівець, 2010. — 136 с.
 12. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посіб. / Т. І. Поніманська — К. : Академвидав, 2008. — 456 с.
 13. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології: навч. посіб. [для вищих навч. закладів] / Ю. О. Приходько. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. — 205 с.
 14. Maccoby E. E. The Psychology of Sex Differences / E. E. Maccoby, C. N. Jaclin. — Stanford, CA: Stanford University Press, 1974. — P. 391.

OKSANA KIKINEZHDI

Ternopil

THE FORMATION OF GENDER IDENTITY IN, SENIOR PRE-SCHOOL AGE, SUBJECT DIMENSION

The article deals with the results of the experimental study of psychological mechanisms and peculiarities of gender identity in senior pre-school children. The content of girls' and boys' primary gender conceptions at this age stage and conditions of contraction their sex-role identity has been found out. Factors of following intensification and differentiation of sex consciousness and self-consciousness in a context of traditional or egalitarian coordinates have been defined.

Key words: gender identity, senior pre-school age, sex consciousness and self-consciousness, sex-role differentiation, gender polarization.

ОКСАНА КИКИНЕЖДИ

г. Тернополь

СТАНОВЛЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СТАРШЕМ ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ: СУБЪЕКТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье представлены результаты экспериментального изучения психологических механизмов и особенностей развития гендерной идентификации в старшем дошкольном возрасте. В субъектной парадигме рассмотрено содержание первичных гендерных представлений старших дошкольников и условия становления полоролевой идентичности, а также факторы дальнейшего углубления и дифференциации полового сознания и самосознания в контексте традиционных или эгалитарных координат.

Ключевые слова: гендерная идентичность, старший дошкольный возраст, половое сознание и самосознание, полоролевая дифференциация, гендерная поляризация.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2016